

TÜRK - İSLAM MEDENİYETİ

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yılda iki kez yayımlanan uluslar arası hakemli bir dergidir.

Editor / Editor in Chief

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Editör Yardımcıları / Associates Editor

Doç. Dr. Dicle AYDIN

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS

Yıl / Years : 8 Sayı / Number : 16

KONYA - 2013 - YAZ

KİLİSE BABALARI ve TALMUD HAKÎMLERİNDE TARİH ve TARİHÇİLİK*

Prof. Dr. Liliane VANA**

Tercüme: Prof. Dr. Mehmet AYDIN***

Öz

Roma ve Talmud kaynakları, Bar Koseba isyanında, Kudüs'ün yıkılma sonucunu ve mabet tepesine **Elia Kalesinin** yapımını görürlerken, kilise babaları kaynakları bu isyanı ilahi bir ceza olarak tefsir etmişlerdir. IV. Asır boyunca, Justin hariç, bu kaynaklar, Yahudilerin isyanının karşısına Hristiyanların imparatora bağlılıklarını koymuşlar ve bunun mükafatı olarak Yahudilerin uğradığı ceza konusunda ısrar etmişlerdir. Bununla beraber, Wadi Murabba'at'daki bulgular, bu sonucun, Yahudilerin isyana iştirak etmedikleri için başlarına geldiğini göstermektedir. Yine Eusèbe, bu cezaların dini değil; milli olduğunu bildirmekte ve şöyle demektedir: Bu, 132 yılına kadar iki toplumun bir olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Bar Koseba, Wadi Murabba'at, Talmud Kaynakları, Kilise babaları Kaynakları

History and Historiography in The Fathers of The Church and Sages from Talmut

Abstract

Whereas the Talmudic and Roman sources assign the ruin of Jerusalem and the building of Elia Capitolina on the Temple Mount as reasons for the Bar Koseba revolt, the patristic sources see it as a consequence of the divine Wrath. All belonging to the IV. th century, with the exception of Justin, they contrast the Jewish revolt with the loyalty of the Christians to the empire and emphasize the tortures they suffered in consequence of it. Nevertheless, the Wadi Murabba'at Findings show that such was also the fate of those Jews who did not take part in the fight; even Eusebius observes that the motive for these punishments was a national, not a religious one: this implies that the two communities formed, at least until 132, one national body.

Keywords: Bar Koseba, Wadi Murabba'at, Talmud Sources, Patristic Sources.

* Bu yazı Revue des Etudes Juives, 162 (1-2) Janvier-Juin, 2003'ün 17-42'nci sayfalarından tercüme edilmiştir.

** Paris-Ecole Pratique des hautes études, Section des Sciences Religieuses.

*** Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1. Giriş:

Rabbînik edebiyatla bir tarih eseri aramak, boşuna bir çabadır: Bu tür bir tek Yahudi eseri yoktur. Bununla beraber, bu edebiyat, Antikite tarihçiliği için tükenmez önemli bilgiler kaynağı teşkil etmektedir. Kilise babaları edebiyatının aksine, Talmud edebiyatı, tarihle çok az ilgilenmiştir.¹ Yahudi hukukçularını ilgilendiren sayısız konuların yanında ve Talmud'un tahsis ettiği çok sayıda pasajlar, (coğrafya, tıp, büyü, astroloji, astronomi, fizik, putperestlerin örf ve adetleri, putperestlik gibi) tarih probleminin eksikliğini açıkça göstermektedir.² Diğer yandan Kitab-ı Mukaddes hariç, bu literatür, Yahudi ve Yahudi olmayan hiçbir tarihi kaynağı kullanmamıştır. Bilindiği gibi genel olarak **Seder Olam Rabba**³ diye bilinen **Seder Olam**, bugün bilinen yegane Yahudi tarihidir.⁴ Ancak o da sadece Kanonik Kitapları kullanmıştır. Neticede ne **Siracide**'in ne de **Maccabées**'nin kitabı zikredilmemiştir. Bununla beraber Yahudiler, bu kaynakları tanyorlar (Talmud'da Siracide geniş şekilde nakledilmiş ve Maccabées'lerin kitabından da bir rivayet nakledilmiştir.) Flavius Josephe, onları, tarih kitaplarının yazımında Kitab-ı Mukaddes ünvanı ile kullanmıştır.

¹ Yahudi hukukçularının tarihi vizyonu, onların **Haggadique ve Halakhiques** nakillerinden ortaya çıkmaktadır. Cf. M. D. Herr "L'Histoire dans la pensee des sages" (heb), in Sixth World Congress of Jewish Studies in Jerusalem, t. III. Jerusalem, t. III. Jerusalem, 1976, p. 129-142; D. Goodblatt, "Toward the Rehabilitation of the Talmudic History", in. B.M. Bokser (ed), History of Judaism: The Next Ten Years Chico, 1980, p. 31-44; J. Neusner, "The Talmud as a History" in the 1978 Alan Bronfman Lecture, Quebec, 1979; L. Jacobs, "Historiography, Atlanta, 1991, p. 66-67; D. Boyarin, "L'Histoire vue par les sages dans la litterature rabbinique" (heb) in S.H. Friedman (éd), Saul Lieberman Memorial Volume, New York-Jerusalem, 1993, p. 105-118; S.H. Friedman, "Au sujet de la aggadah historique dans le Talmud de Babylone", ibid, p. 119-164; R. Goldenberg, History and ideology in Talmudic Narrative", in W.S. Gren (éd), Studies in Liturgy, exegesis and Talmudic Narrative, Chico, 1983, p. 159-171; J. Neusner, "Judaic Uses of History in Talmudic Times", in A. Rapport-Albert (éd), op. Cit, p. 12-39; E. E. Urbach, "Halakhah and History" in Jews, Greeks and Christians; Religious Cultures in late Antiquity; Essays in Honor of William David Davies Leyde, 1976, p. 112-128; I. Sonn e, "The Use of Rabbinic Literature as Historical Sources", Jewish Quarterly Review 36 (1945) p. 147-169.

² S. Lieberman, bu konu üzerine daha önce dikkatleri çekmiştir. Bak: "The Martyrs of Caesare" Annuaire de l'institut de philologie et d'histoire orientales et slaves (1939-1944) p. 394-446 ve Jewish Quarterly Review 36 (1945/46), p. 239-253.

³ R. Yosé ben Halafta (II. yüzyılın ortası)'ya atfedilen bu eser, uzak tarihi geçmişle ilgilenmekte, çok az da yeni geçmişle ilgilenmektedir. Metnin büyük bir kısmı Tora'nın ilk kısmına tahsis edilmiştir. (Tekvin'den Çıkış'a kadar) ve küçük bir kısmı da müteakip beş asra tahsis edilmiştir. (Ezra'dan Bar Koseba isyanına kadar.)

⁴ Bak: M. D. Herr, "L'Histoire dans la Pensée des sages", op. Cit, p. 129-142. Fakat B. Z. Dinour'a göre Seder Olam ve Megillat Antiochus, tarihi metinlerdir. Bak: "Les Fragments historiques dans la litterature talmudique et la recherche actuelle" (heb), in The Fifth World Congress of Jewish Studies in Jerusalem, part B, Jerusalem, 1982, p. 137-146. bu konuda Rabbînik edebiyatın pasajlarını toplayan ve bir tarihi çalışma yapan W. Bocher'in çalışmasına müracaat edilebilir. Die Aggada der Tannaiten, Strasbourg, 1884-1890. İbraniceden çev, t.II Jerusalem-Berlin. 1921. p. 119-121

Bilginler topluluğu, özellikle tarihçi Flavius Josephe'le⁵ ilgilenmişler ve Hakîm'ler edebiyatı ve onların tarihi takdimeleri⁶ ile çok az ilgilenmişlerdir. XX. Yüzyılın son çeyreğine kadar Perles⁷'in ve Glatzer⁸'in çalışmaları, Rabbinik edebiyatdaki tarih problemini ilk ele alan çalışmalar olmuştur. 1980'den sonra bu probleme özellikle İsraili ve Amerikalı bilginler arasında ilgi artmıştır.

Biz bu incelemenin hudutları içinde Bar Koseba isyanının, Talmud kaynaklarında ve kilise babaları kaynaklarında naklediliş tarzını ve Yahudi-Hristiyan polemiginde tarihin bu bölümünün nasıl kullanıldığını inceleyeceğiz.

2. Siméon Bar Koseba - Siméon Bar Kokhebah

1960 yılına kadar, **Dion Cassius**'un Roma tarihi Patristik edebiyat ve Talmud edebiyatı olarak Bar Koseba⁹ isyanı üzerine yegane bilgi kaynağımızı oluşturuyordu. 1960 ve 1961'deki Ölü Deniz sahilinde arkeolojik kazılar ve özellikle, Wadi Murabba'a'daki kazılar, Romalılara karşı Yahudilerin ikinci savaşı konusunda çok eski ve önemli kaynaklar teşkil eden dokümanlar ve çok sayıda eşyalar ortaya çıkarmıştır. Bar Koseba'nın çok sayıdaki mektupları ve Yahuda çölü mağarasına isyancıların getirdikleri muhtelif dokümanlar bunların arasındadır.

Bu dokümanlara "**Bar Koseba Arşivleri**" denmektedir. Bu dokümanlar, isyancıların hayatlarının birçok yönlerini de bize açıklamaktadır. Yine onlar isyanın şefi konusunda sorulan ilk sorulardan biri olan isim konusunun çözülmesine de imkan vermektedirler. O'nun ismi, **Bar Koseba** mı yoksa **Bar Kokheba** mı? Yahut o'nun gerçek ismi mi? Yoksa takma adı mı?

Şimdi kaynaklara bir bakalım: İsyana tahsis ettiği passajlarda **Dion Cassius** ayaklanmanın nedenlerini ve sonuçlarını zikretmekte fakat Roma tarihinin bu bölümünde hiçbir belli başlı şahıstan bahsetmemektedir. Yani ne Yahuda¹⁰ valisi Quintus Tineius Rufus'dan ne de isyanın lideri Bar Koseba'dan bahsetmemektedir. Şüphesiz bu yazarda ve hatta genel olarak eski tarihçilerde

⁵ Bazen de başka tarihçilerle ilgilenmişlerdir. Cf. E.J. Bickerman, "The Jewish Historian Demetrios" in studies in jewish and christian history, t. III, Leyde, 1980, p. 347-358, ilk defa Christianity, judaism and Other Greco-Roman Cults. Studies For Morton Smith, t. III. 1975.

⁶ Cf. M. D. Herrr, "L'Histoire dans la Pensée des Sages" op. cit. p. 133.

⁷ F. Perles, Geschichtsplosophische Gedanken im rabbinischen schrifttum, t. VI. Der Morgen, 1930.

⁸ N. N. Glatzer, Untersuchungen zur Geschichtslehre der Tannaiten, Berlin, 1933.

⁹ S. Yeivin, Bar Koseba isyanından bahsedilen Yahudi ve Hristiyan kaynakları toplamış ve analiz etmiştir. Bak. La Guerre de Bar Kokhba (héb), Jerusalem, 1952, , p. 143-196. yine bak: Y. Yadin, Bar Kokhba The Discovery of the Legendary Hero of the Last Jewish Revolt against imperial Rome. Londres, 1971, p. 257-259.

Yunan ve Latin kaynakları için, cf. M. Stern (éd), Grek and Latin Authors on Jews and Judaisme, t. II, Jerusalem, 1980: No: 322, 343, 353, 440, 511 ve passim; S. J. Fitzmyer, "The Bar Kokhba Rewolt" in Saint Maryis Theology Studies, 1, New York, 1962, p. 133-168.

¹⁰ Buna karşılık, Quintus Tineius Rufus, Rufin tarafından zikredilmiştir. Chron. VI, 1; Eusébe, Chron. Had. ann. 16; HE IV. 6, 1; Jerome, in Zach. 18, 9; Syncellus, éd. Dindorf, 1, 660; Grégoire Kandrus, PG 21, 437, C.

istisnai bir olay söz konusudur. Yine de **Dion Cassius**, Roma Tarihinde, Cyrénaique (Andreas)'in ve Trajan¹¹ dönemindeki Chypre (Artemion)'in ismi gibi başka birçok isyancıların isimlerini zikretmektedir. Bazıları bu tarihçinin sessizliğinde, savaşın sorumluluğunu sadece isyancılara değil¹² halkın bütününe götürme arzusunun olduğunu görmektedirler. Fakat bu açıklama, Dion Cassius'un, Quintes Tineius Rufus¹³ isminde niçin sustuğu sorusunu cevaplandırmamaktadır. Bize öyle görünüyor ki Dion Cassius'un sessizliğini başka iki türlü açıklamamız mümkündür: Ya, Yahudilerin isyanını, Tineus Rufus'un ve o'nun yerine geçen Jules Sévére'in¹⁴ bastırmadaki kifayetsizliği söz konusudur veya olayların kısmî tasviri söz konusudur. Çünkü bu Roma tarihçisinin metni, XI. Yüzyılda¹⁵ bir keşiş olan Xiphilinus tarafından bize eksik aktarılmıştır.

1960-1961 yıllarına kadar, kilise babaları kaynakları ve Talmud edebiyatı sayesinde 132-135 isyanının şefinin adı biliniyordu. Bu Patristik kaynaklar ve Babil Talmudu, isyanın şefinden daima **Bar Kökhebas** (veya Barkökhebas)¹⁶ olarak nakletmişlerdir. Bu da **"Yıldızın oğlu"** anlamına gelmektedir. Buna karşılık, **Eykhah Rabba** da ve Kudüs Talmud'unda iki isim bulunmaktadır. **Bar Kokheba** ve **Bar Koseba** (veya Bar Koziba/Kozeba)¹⁷ uzun zaman **Bar Kokheba**'nın (yıldızın oğlu) o'nun gerçek ismi olduğu düşünülmüştür. Halbuki **Bar Kozeba** (veya Bar Koziba) ismi haksız olarak isyanın şefini aşağılamak için başarısızlığından dolayı **"yalanının oğlu"** olarak tercüme edilmiştir. Bu şekilde okuma, kesin olarak telakki edilmiştir. Bu şekilde okuma, Patristik¹⁸ kaynaklardan ve Babil Talmud'undan destek alıyordu. Bunlar sadece **Bar Kokheba** şeklinde kullanmışlardır. Yahuda çölünde bulunan yazmalar arasında özellikle ikinci isyanın şefinin **"Autograph mektubu"**¹⁹ dikkat çekicidir. Buna

¹¹ Burada Kudüs'ün ve Süleyman'ın mezarının istisna olduğunu belirtelim. Her iki yer de Yahudiler için saygı duyulan yerlerdir. **Dion Cassius**, isyana bağlı başka hiçbir yer adı vermez. Beytar ismi de böyle. O'nun ele geçirilmesi, savaşın sonunu ve Romalıların zaferini belirtmektedir.

¹² Cf. B. İsaac, "The Revolt of Bar-Kokhva as Described by Dio and Other Revolts against the Romans in Greek and Latin literature" (héb) in A. Oppenheimer, U. Rappaport (éd), *The Bar-Kokhva Revolt: A New Approach*, Jerusalem, 1984, réed. 1988, p. 106-112.

¹³ Jerome'a göre, in Zach. 18, 9 ve T B Ta'anit, 29a. Quintus Tineius Rufus, tapınak tepesini yerle bir etmişti.

¹⁴ Bununla beraber, Tineius Rufus, Yahuda'da kalmıştır. Cf. Groag, PWRE XII, 1937, S.V. "Tineius (6)", col. 643; isyandan sonra yeniden bütünleştirmişti. Bak. E. M. Smallwood, *The Jews under Roman Rule*, Leyde, 1976, réed. Révisée 1981, p. 550-551.

¹⁵ Cf. S. Applebaum, "Tineius Rufus and Julius Severus", (héb), in the *Bar Kokhva Revolt...* op. cit. p. 147-152.

¹⁶ E. Schürer tarafından toplanan nakillere bak: *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ 175 B.C. - A.D. 135*, t. 1. Edimburg, 1973, p. 537 sq.

¹⁷ Eykhah Rabbah, éd. Buber, chap. II. p. 51; TJ Ta'anit IV, 8, 68d-69a.

¹⁸ Justin, Apol, 1, 31; Eusébe, HE IV, 6, 2.

¹⁹ Biz burada, J. T. Milk tarafından kullanılan ifadeyi alıyoruz. "Une lettre de Siméon Bar Kokhba", *Revue Biblique* 60 (1753), p. 277-282.

göre, isyanın şefinin adı **Shim'on** Ben/Bar Koseba (KWSBH)²⁰ olduğu kesindir. Bununla beraber, onun arşivindeki diğer dokümanlarla o'nun isminin İbranice imlası sabit değildir: O bazen **Kosiba/Koseba**, bazen de **Kosba/Koseba** veya **Kozba/Koziba/Kozeza** şeklinde yazılmıştır. Ayrıca, Kosbà/Kosebà veya Kosbah/Koseba²¹ şeklinde de yazılmıştır. Y. Yadin'e göre, Grekçedeki dokümanlara müracaat edildiğinde **KWSBH**, Romalılara karşı, ikinci Yahudi savaşının şefinin adı **Kosibah** olarak telaffuz edilecektir.²² Fakat, öyle görünüyor ki **Koseba** tercih edilecektir. Çünkü, Kosiba'daki **yod** harfi, sesli **i** harfini ve sesli **e** harfini göstermektedir. Çünkü iki sesli harf fonetik olarak birbirine çok yakındır ve birbirine çoğu zaman karışır. Diğer yandan müfessir Rabbi Akiba, Nb (sayılar) 24, 17'in tefsirinde, **Kokheba/Koseba** kelimeleri oyunu kabul edilince bir anlamı olmadığı kanaatinde. Bu konu ileride açıklanacaktır.

Şimdi daha iyi bir şekilde Kudüs Talmudunun isyanın şefinin isim bilgisinin, Babil Talmudundan ve Patristik edebiyattan daha zayıf olduğunu görüyoruz. Kudüs Talmudunda isyan şefinin isminin yazım farklılıkları, Yahuda çölünde bulunan yazmaların yazımlarını kuvvetlendiriyor. Talmud, aynı zamanda Bar Koseba ismine bir sıfat eklemiştir. Bu **Ma'ot Kosbiyot** ifadesinde görülmekte ve **"Bar Koseba paraları"**²³ anlamına gelmektedir.

Bugün sorulan soru, isyan şefinin gerçek ismini öğrenmek değil; niçin o'nun gerçek ismi olan **Koseba**'nın değil de, takma adı olan **Bar Kokheba**'nın hem Patristik kaynaklarda hem de Babil Talmudunda kullanılmış olmasının sebebini bilmektir. Burada bir hata olması, çok az muhtemeldir. Çünkü olayların çağdaşı ve tanığı olan **Justin**'in isyan şefinin ismi üzerinde yanılması mümkün değildir. O zaman aşağıdaki açıklama bize bu konuda gerekli bilgiyi verecektir. İsrail'de isyan şefinin hem ismi, hem de lakabı biliniyordu. Fakat halk tarafından **Bar Koseba**, lakabı olan **Bar Kokheba**'dan daha çok tutulmuştu. Bu da müfessir Rabbi Akiba'nın bu ismi şöhrete ulaştırmasından ve bu Yahudi hukukçusunun desteklemesinden kaynaklanmıştır.²⁴

²⁰ Bununla beraber, S. Zeitlin, Ölü Deniz yazmalarının mevsukiyetinden şüphe etmektedir. O, Bar Kokhba isminin, ikinci isyan şefinin gerçek ismi olduğunu savunmaya devam etmektedir. Bak: "Bar Kokhba and Bar Kozeba" Jewish Quarterly Review 43 (1952), p. 78; ID, "The Fiction of Bar Kokhba Letters", Jewish Quarterly Review 51 (1960/61), p. 265-274.

²¹ Bar Koseba dokümanlarındaki yazım farklılıkları çok karışıktır. Bazen, aynı dokümanda her ikisi de bulunmakta hatta, üçüncü de farklı terimlerde görülmektedir. Mesela, **Nasi** terimi, bazen **Sameh** ile bazen de **Sin** ile elifsiz yazılmıştır. (Contrats de Fermage: pl. XXXV B-C-D; pl. XXXVII 6-K); Joseph'in oğlu Jonathan hé ile yazılmıştır. (YHWNNTN = Yehonatan) veya hé'siz; (YWNNTN = Yonatan), aynı mektupta bir yerde **bar** ve bir yerde **ben Yehosef** yazılmıştır. (No= 46, pl. XLVII). Bak: P. Benoit, J. T. Mlik, R. DE VAUX, (éd), Les Grottes des Murab'at, Discoveries in the judaean Desert II. Oxford, p. 61.

²² Bak: Y. Yadin tarafından yapılan analiz. Les Grottes du Désert de Judée (héb), t. 1. Jerusalem, 1961, p. 57.

²³ Cf. TB Baba Qamma, 97b; TJ Ma'aser Sheni, 1, 2, 52d Ma'ot: she-mered Kogon ben Kozeba.

²⁴ TJ. Ta'anniyot IV, 8, 68d-69a; Eykhah Rabbah II, 2.

Rabbi Shim'on ben Yohay şöyle öğretiyordu: Benim üstadım Akiba, sayılar 24/17 ayetini şöyle yorumlamıştır:

Darakh Kokhav mi-ya'aqov: **Ya'kub'dan bir yıldız çıkacak.**

Bunu şöyle tefsir etmiştir:

Darakh Kozba' mi-ya'akov: **Ya'kub'dan bir kozba' çıkacak.**

R. Akiba, sayılar 24/17'yi bir nevi kehanetle yorumlayarak bir yıldızın, bir kurtarıcının, İsrail halkını bir kurtaranın ortaya çıkacağını haber vermiş ve bunun da **Bar Koseba** ile gerçekleştiğini söylemiştir. Buna göre, R. Akiba, şayet isyan şefinin birkaç zaferini görmemiş olsaydı böyle bir tefsiri yapamazdı. Aramicede **Kokheba** (yıldız) ve **Kosebah** (isyan şefinin ismi) kelimelerinin oyunu sayesinde (çünkü iki kelimede fonetik benzerliğe sahip) R. Akiba, yıldızın, kurtarıcının **Bar Koseba** olduğunu ispat ediyordu.

Bu kelime oyununun, İbranicede hiçbir anlamı yoktur. Çünkü ayetteki **Kokhav** kelimesinin **Kosebah** ile hiçbir benzerliği yoktur. Sonuç olarak naklettığımız Talmud pasajı ayetin İbranicesini değil, Aramice çevirisini ihtiva etmektedir.

R. Akiba'nın tefsiri, kilise babaları tarafından tanınmıştı. Onu **Eusèbe "Histoire Ecclésiastique"**²⁵ isimli eserinde, Yahudilerin isyan şefini **bir yıldız**, bedbahtları aydınlatmak için **gökten gelen bir ışık**, olarak tanıdıkları açıklamasını yapmıştır. Justin ve Babil Talmudu gibi, **Eusèbe**'de isyan şefinin adını **Bar Kokheba** olarak vermiştir. Bu isim, Diaspora'da da tanınmıştır. Fakat isyanı yaşayan ve R. Akiba'nın tefsirini bilen Kudüs Talmudu bilginleri, hem **Bar Koseba** ismini hem de **Bar Kokheba** ismini muhafaza ederek, doğru şekilde nakletmişlerdir.

Zaten Koseba ismi hiçbir İbranice köke de sahip değildir. O, **KZB** kökü ile benzerlik göstermekte ve **"yalan"** veya **"yanlış"** anlamlarına gelmektedir. Bazı bilginler de **Kokheba**'nın isyan şefinin asıl ismi olduğunu, **Koseba'nın** ise takma ismi olarak, o'nun başarısızlığına işaret ettiğini düşünmektedirler.

3- Bar Kosebah'ın Kökenleri Ve Mesihî Problem

Milâdî II. yüzyılda **Shim'on** ismi, çok kullanılan bir isimdi. **Koseba** ismi çok nadir kullanılıyordu ve hatta, isyan şefinin soyadını²⁶ veya onun orijin yerini²⁷ gösterdiği bile bilinmiyordu. **Bar Koseba** ismi ve onun kökenleri konusu

²⁵ HE, IV, 6, 2.

²⁶ S. Zeitlin'e göre, soyad söz konusudur. Bak: "Bar Kokhba and Bar Kozeba", Jewish Quarterly Review 43 (1952), p. 77.

²⁷ S. Yeivin, la guerre de **Bar Kokhba**, op. cit, p. 63, Bundan dolayı **Yeivin**, isyan şefinin gerçek isminin Bar Kokhba olduğunu düşünüyor ve onun orijin yerini belirtiyordu. Bu isim, Kokhav şehrini veya şehrin kökenini belirtiyordu. Bu fikirden hareket ederek yazar, batı Galile'de, Nazareth'e uzak olmayan Beth, Netofa vadisinde bu isimde bir yer aramıştır. Daha sonra Yeivin, onun pozisyonlarına geri geliyor ve Yahuda çölünün mağaralarında bulunan isyan şefinin arşivlerinin bulgularına göre

başlıca öneme sahiptir. Çünkü bu problem, onun iktidar problemine sıkı şekilde bağlıdır: Bar **Koseba** kendini nasıl askeri bir şef olarak empoze etti? Halkı ve hakimler sınıfının²⁸ önemli bir kısmını nasıl harekete geçirmiştir? Asil ve itibarlı bir soy-kütüğü sayesinde mi kendini empoze etti yoksa mütevazı bir soy zinciri ile mi empoze etti? Kısaca, onun meşru iktidarı neyin üstüne dayanmaktadır?

Bugün sahip olduğumuz kaynaklar, **Bar Koseba'nın** kökenleri konusunda sükut etmektedirler. Onu iktidarı ele geçirmeye sevk eden şartlar konusunda ve halkını isyana sevk eden askeri ve politik bir şef olması ve adına para basması konusunda hiçbir bilgi vermemektedirler.²⁹ Bundan dolayı, bazı bilginlerin problemi bilmedikleri, diğer bazılarının da bugün bizim sahip olduğumuz bir tek kaynağa dayanarak bu problem konusunda bilgilenmeye teşebbüs ettikleri görülmektedir.³⁰ Bu kaynak şudur: "Akiba, Bar Koseba'yı gördüğünde şöyle diyordu: "**İşte Kral-Mesih.**" Fakat Rabbi Yohanan ben Torta ona şöyle diyerek cevap veriyordu: Aqiba, Davud oğlu gelmeden çenelerinin arasında ot bitecek (Yani sen öleceksin ve gömüleceksin)."³¹

Bu passajdan bazı bilginler, R. Aqiba'nın, Bar Koseba'da Davud nesline³² bir aidiyeti bildiği sonucunu çıkarmışlardır. Diğer bazı bilginler de Mesih terimini almışlar ve Bar Koseba'yı Davud nesliyle teçhiz etmişlerdir. Şüphesiz bunlara, Yahudi müçtehidlerinin ve onların arasında olan R. Aqiba'nın, Davud neslinden olmayan bir kurtarıcıyı ve bir mesihi gayrete getirmeleri anlaşılmaz görünmektedir. Özellikle bu, S. Yeivin'in kanaatidir. Ona göre, Mesih fikri, Davud'un kraliyet soyuna ayrılmaz şekilde bağlıdır.³³ Sonuç olarak bu yazar için, Mesih sıfatı verilen bir şahıs, Davud ailesinin şecere ağacına zaruri olarak bağlanmıştır. Bundan dolayı, Orta-çağdan itibaren, Yahudi metinlerinde "**Ben-**

okumasını düzeltiyor. Bak: l'Annexe, p. 20. Yine bak: "Notes sur les documents de Wadi Murabba'at de l'époque de Bar Kokhba" (héb), Atiqot 1 (1957), p. 90, orada o, yahuda tepelerinin güneyindeki **Khirbet Kesifa** ile **Kokhav'**ı benzetiyor. Bu durumda, Bar Kokhba ve Bar Daroma, yani "Güneyden gelen" (TB Gittin 57a) sinonim olacaklar, Hébron bölgesinde, ülkenin güneyinde yer alan bir yer adını belirteceklerdir. Contra G. Alon, The Jews in their Land in the Talmudic Age, (70-640, C.E) [héb], t. II, Tel Aviv, 1955-1961, p. 30.

²⁸ 66. dipnota bakılmalıdır.

²⁹ Bar Koseba'nın paraları (gümüş ve bronz) üç kategoride tasnif edilmiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarında yayılmış olanlar. Bağımsızlığının ikinci yılında yayılanlar ve hiçbir tarih taşımayanlar. Bak. A. Kindler, "The Cornage of The Bar Kokhba War", in The Dating and Meaning of Ancient Jewish Coins and Symbols, Jerusalem, 1958, p. 62-80; Y. Meshorer, Jewish Coins of the Second Temple period, Tel Aviv 1967. Bu yazar Bar Koseba'nın paraları üzerinde sistematik bir analiz sunmaktadır. Para basmak için isyancıların kullandıkları materyal gün yüzüne çıkmıştır. Cf. A. Kinder, "A Mobile mint of Bar Kokhva (héb) in The Bar Kokhba Revolt. cop. Cit. p. 172-181.

³⁰ Bu kaynak bize iki yerden gelmiştir: TJ Ta'aniyot IV, 8, 68d-69a ve Eykhah Rabbah, éd. Buber, chap. II, p. 31.

³¹ Leyde'ninki hariç bütün Kudüs Talmudu yazmaları, Rabbi Yohannan Ben Torta'nın cümlesini olumsuz olarak okumuşlardır.

³² R. Yankelevitch'e göre böyle bir sonuca varmak yanlış olacaktır. Bak. "The Question of Bar-Kokhva's origins", (héb)in The Bar Kokhva Revolt.... Op. cit. p. 133-139.

³³ S. Yeivin, in guerre de Bar-Kokhba, op. cit. p. 63.

Koseba'nın kraliyet soyu³⁴nun hatırlatıldığı veya onun Hérodiennne soyuna aidiyeti hatırlatılmıştır.³⁵

H. D. Mantel, Bar Koseba'nın soyunun, **Patriarches**³⁶larinkinden daha asil olduğunu belirterek daha ileri gitmektedir. Çünkü isyan şefinin soyu, Davud evinden gelmektedir. Baba tarafından da Yahuda kabilesine dayanmaktadır.³⁷ Ayrıca, Yahudi hukukçuları ona **Nasi** (prens) unvanını isnat etmektedirler. Buna karşılık **Patriarches**'larda **Nasi** unvanını almaktadırlar. Fakat onlar, **Hillel**'in soyundandır. Yine de **Hillel**, baba tarafından Benjamin kabilesiyle **Davud** soyuna akrabadır. Ancak anne tarafından Yahuda kabilesine bağlıdır.³⁸

Hakimlere göre, **Bar Koseba**'ya verilen **Nasi** unvanının temeli yoktur.³⁹ Çünkü **Nasi ünvanı**, bizzat isyan şefinden ve çevresinden gelmektedir. Bu isim, onların özel arşivinde ve bağımsızlığın ilk yılında basılan paralar üzerinde bulunmaktadır. Diğer yandan elimizdeki hiçbir kaynak, Yahudi şariat uzmanlarına, Bar Koseba'ya **nasi** ünvanı vermelerine imkan vermemektedir. Yine de **Bar Koseba**'nın, kendisine **nasi** ünvanı vermesi, hakimlere danışmadan mümkün değildir. Muhtemelen hakimler, onun kendisine attığı bu ünvana itiraz etmemişlerdir. Diğer bir ihtimal de, **patriarch**'a işaret eden **nasi** kelimesinin **Bar Koseba**⁴⁰ döneminde yaygın şekilde kullanılmamış olmasıdır.

Bugün I. R. Yehudah denilen Prens Yehuda (170-220)'nin ilk **nasi** ünvanını taşıyan birinci **Patriarch** olduğu kabul edilmektedir. Nihayet patriarche'ların zincirinin **Bar Koseba** döneminde Davud evine bağlanmasının yaygın olması fikri çok az ihtimal dahilindedir.

³⁴ Cf. Rabad, Sefer ha-Kabbalah, Seder ha-Hakhamim we-qorot ha-yamim, partie 1, éd. A. Neubauer, Oxford, 1887, p. 55-56.

³⁵ Cf. Rachi sur Sanhédrin 93b.

³⁶ H. D. Mantel, "The Causes of the Bar Kokhba Revolt", Jewish Quarterly Review 58 (1967-1968), p. 285.

³⁷ Babil ve İsrail ülkesi Yahudilerinin yanında şecere problemi için bak: A. Oppenheimer, "Purity of lineage in Talmudic Babylonia" (héb), in I. Bartal-İ. Gafni (éd), Sexuality and the Family in History, Jerusalem, 1998, p. 71-82; Y. Zolden, "L'Exilarque et le Patriarche (Nasi) et leurs arbres généalogiques" (héb), Shemâtin 135 (1999), p. 65-75.

³⁸ TJ Kil'ayim IX, 4, 326; TJ Ketubbot XII, 3, 35a; TB Sanhédrin 56a.

³⁹ Cf. R. Yankelevitch, "The Question of Bar-Kokhvas Origins" (héb), in The Bar-Kokhva Revolt..., op. cit. p. 133-139. ikinci isyan şefini belirten **Nasi** üzerinde, cf. S. Abramsky, Bar-Kokhba, president of Israël, (héb), Tel Aviv, 1961; P. Schâfer, Der Bar Kokhba Aufstand, Tübingen, 1981, p. 67 (trad. Française P. Schulte, Histoire des Juifs dans l'Antiquité, Paris, 1989). Kutsal kitap metinlerinde **nasi** ünvanı için bak: E. A. Sperser, "Backgro und and Function of the Biblical nasi", Catholic Biblical Quarterly 25 (1963), P. 111-127. Bir Pirée Fenike kitabesinde de nasi ünvanı doğrulanmıştır. Bak: R. S. Tombaek, A Comporative Semitic Lexicon of the phoenician and punic Languages, Missoula, 1978, s.v. "4. tab", p. 223; J. C. L. Gibson, Texbook of Syrian Semitic inscriptions, t. III, Phoenician inscription, Oxford, 1982, texte No: 41, p. 148-151.

⁴⁰ D. Goodblutt, "The origins of the Roman Recognition of the palestinian patriarchate" (héb), in Rapport U., (éd), Studies in the History of the jewish people and the Land of Israël, in Honair of Azriel schochat, t. IV, Haifa, 1978, p. 93-94; ID. "The Title Nasi and the lokological Background of The Second. Revolt" (héb), in the Bar-Kokhva Revolt... op. cit, p. 113-132.

Liver'e göre Bar Koseba'ya atfedilen Davud nesli kökeni, onun şecere ağacı konusunda bir takım delillere dayanmamaktadır. Bu dönemde Yahudiler, Davud neslinin aralarında olduğunu, kurtarıcı geldiği zaman tanınacağını biliyorlardı. Sonuç olarak Bar Koseba'nın başarısı, O'nun kurtarıcılığına ve Davud neslinden olmadığına delil olmuştur.⁴¹ Bir başka yaklaşım, Bar Koseba'nın kökenini Davud evine bağlama gereğine lüzum görmeme eğilimindedir. Bu görüşler, Weiss'in⁴² Graetz'in⁴³ ve Klausner'in⁴⁴ görüşleridir. Bunlara göre, isyan döneminde Mesihi belirtmek için Davud soyuna aidiyet gerekli değildir. Bunlar R. Aqiba'nın tutumunu, Bar Koseba'ya Mesih olarak inanıp bir destek olarak değil, O'nun tanıklığının mantıki bir sonucu olarak açıklamaktadırlar. Çünkü, Bar Koseba Romalıları karşı sayısız savaşlar vermiş ve bir takım zaferler elde etmişti. R. Aqiba, bunlardan bir sonuç çıkararak Bar-Koseba'yı İsrail'in kurtarıcısı olarak görmüş ve Onu desteklemiştir.

J. Liver'e göre ben-David (Davudoğlu) ifadesi, Davud evine veya bir Kraliyet soyuna⁴⁵ bağlı olmayan tamamen kurtarıcı bir mesihe işaret etmektedir. Çünkü Bar Koseba döneminde hiçbir ailenin, böyle bir soy ağacına aidiyetine dair deliller yoktur.⁴⁶ Bu yazara göre, Davud Evi, persler döneminde

⁴¹ J. Liver, *Histoire de la lignee davidique* (heb) Jerusalem, 1959, p. 144

⁴² I.H.Weiss, *Dor, dor we-doreshaw*, Jerusalem, (1904), Tel Aviv, 1964, p. 216

⁴³ H. Graetz, *Geschichte der juden*, t. II, Leipzig, 1897-1911, p. 237-238

⁴⁴ Bu yazara göre Rabbi Agiba, Bar Koseba'yı Mesih olarak görüyordu. Ancak o, Davud evine ait değildi. O'nun mucizeleri yoktu. Çok dindar bir adam da değildi. Bu ihtilal şefinin zaferlerinden dolayı bu Yahudi şeriat uzmanı O'nu, Mesih olarak tanıdı. Klausner ayrıca diyor ki mabedin tahribi ile Bar Koseba isyanının arasında, politik görünüm esasta mesihi karakterde idi. Bunun sosyal veya şecere ağacı ile alakası da yoktu. Cf. Y. Klausner, *L'idee Messianique chez les juifs* (heb) t. II, Tel Aviv, 1956, p. 134-135. Bu konuda karşıt görüş için, şu eserlere bakılmalıdır: Z. Baras (ed), *Israel Messianism and Eschatology*, Jerusalem, 1983, özellikle A. Oppenheimer'in makallesine bakılmalıdır. "Le Messianisme de Bar Kokhba" (heb) p. 153-165; K.E. Pomykala, *The Davidi "Dynasty Tradition in Early Judaism: Its History and Significance for Messianism*, A Hante 1995, G.S. Oegema, *The Anointed and his people, Messianic Expectation From the Maccabees to Bar Kokhba*, Sheffield, 1998

⁴⁵ J. Liver, op.cit, p. 141-144. Aslında, Rabbinik edebiyatın birçok pasajı, ikinci mabed döneminde Yahudilerin, kraliyet soyuna bağlı olmayan bir İsrail Kralının saltanatını kabul ettiklerini göstermektedir. Bak: TB. Qiddushin, 66a (Kral Jean Hyrcan'la ilgili) ve Harayot 13a. Orada şöyle yazılır: "Bir Kral öldüğünde İsrail halkı arasından herkes tahta oturabilir" et passim. Bu konu hakkında Bak: G. Alon, "L'attitude des pharisiens envers le pouvoir romain et la dynastie herodienne" (heb), *Zion* 3 (1942) p. 300-320; E.E. Urbach, *Hazal emunot Wede'ot*, Tel Aviv, 1969, p. 594, (traduit, M.J.Jolivet), *Les Sages d'Israel Conceptions et croyances des Maîtres du Talmud*, Paris, 1996; D. Flusser, "The Jewish Religio in the Second Temple Period" in M. Avi Yonah-Z. Baras (ed), *The World History of the Jewish people*, Jerusalem, 1977, p. 30; ID Je'sus, Jerusalem, 1977, özellikle, shel b (+)-dwd'e (David evinin) tahsis edilen yazı. Bu yazı, Miladi birinci asrın ilk yarısının tarihini taşıyan, bir Kudüs kemiğinin üzerinde bulunmuştur. P. 186

⁴⁶ R. Yankelovich'e göre Yahuda'da kendilerinin Davud soyuna aidiyetlerine inanan bir takım aileler vardı. Bak: "The Question of Bar-Kokhva's origins" (heb), in the *Bar-Kokhva Revolt...* op. Cit, p. 137, n. 24. miladi birinci asrda Yahudi toplumunda soy ağacının önemi konusunda Bak: İ.D: *L'importance du statut social et de l'arbie genea logique dans la societe juive* (heb) in M. Stern (ed), *Ummah We toldoteyha*, Jerusalem, 1983, p. 151-162; J. Jeremias, *Jerusalem au temps de Jesus*, trad. Fr. J. Le, Moyné, Paris, 1967, p. 366-398

kaybolmuştur ve onların soyu da hiçbir tarihli kaynak tarafından tanınmamıştır.⁴⁷

R. Yankelevitch, bu konuyu daha genel bir çerçevede ele almaktadır. Öyle ki, miladi çağın ilk yüzyıllarında Yahuda Yahudilerinin kavramlarındaki soy ağacının işgal ettiği bir çerçevede ele alıyor. İkinci mabed döneminde, soy ağacı konusu çok önemli bir rol oynamaktadır. Fakat M.S. 70'den sonra kişisel başarılar daha çok avantaj kazanmıştır. O, buradan hareketle miladi II. asrın ortalarında Mesih figürünün, Davud evine bağlanmadığını izhar etmektedir.⁴⁸ Mabedin tarihinden sonra, Ben David (Davud oğlu) ifadesi, kurtarıcı mesihin⁴⁹ bir sinonimi olmuş, artık soy anlamında anlaşılmamıştır.⁵⁰ R. Aqiba ve R. Yohanan Ben Torta⁵¹'nın sözlerinden çıkan sonuç budur.

Bizi burada ilgilendiren şey R. Aqiba'nın sözlerinde, İsrail'i, Roma baskısından kurtaran cesaretli bir askeri şefi gayrete getirme hedefine yönelik bir yoruma sahip olduğudur. Yoksa, Bar Koseba'nın bir Mesih olarak tanınması, konusu değildir. Buna karşılık, R. Yohanan Ben Torta, Davud soyundan⁵² gelmeyen böyle bir kurtarıcı konusunda basit bir şüphe izhar etmektedir. Milâdi birinci asırda, mesihi ve Eskatolojik ümitlerin, ahenkli bir birlik içinde olmasının uzak olduğunu hatırlatmak da bizim için önemlidir. Burada henüz sahip olunan fikirlerin çoğalmasa söz konusudur belki de.⁵³ Bu devirde mesihi karakteristikler, Davud oğlu ifadesinin inandırıcılığı kadar açıklanmış değildir. Çünkü bu mesihi karakteristikler, metinlere ve mesihi fikrin geliştiği fikir muhitlerine göre değişmektedir ve mesihin kraliyet soyuna bağlanması da hiç şüphesiz zaruri değildir. Ayrıca, şimdiye kadar neşredilen Kumran metinlerinde de⁵⁴ Davut oğlu (Ben David) ifadesinin olmadığını da not etmekte yarar vardır. Bu ifade sadece bir defa, M.Ö. birinci yüzyılda mezmurlarda geçmiştir. (Mezmurlar, 17, 21). Yine Mesih konusu Mishnah'da⁵⁵ yoktur. Mesih'le ilgili ilk

⁴⁷ J. Liver, op, cit, p. 23 ve sq. Bak. I.H.Weiss, Dor, dor we-doreshaw, op. Cit, p. 216

⁴⁸ R. Yankelevitch, "The Question of Bar-Kokhva's origins" (heb), in the Bar-Kokhva Revolt... op. Cit. P. 133-199

⁴⁹ Joseph oğlu ve Ephraim oğlu mesihin aksine, haberci Mesih ölecek. Bu Ephraim oğlu mesihle ilgili. Bak: J. Heinemann, Aggadoth we toledoteyhen, Jerusalem, 1974, p. 131-139

⁵⁰ TB Sanhedrin 97a, TJ Qiddushin IV, 65b; Ta'aniyot IV, 61d; Shir ha-shirim rabbah, II, 29

⁵¹ E.E. Urbach'a göre, R. Yohanan be Torta, Bar Koseba'nın, Davud soyundan olduğunu ve Mesihliğini tanımaktadır. Cf.Hazal, 'emunot wede'ot, op. Cit p. 606

⁵² Cf. J. Efron "Bar-Kokhva in the Light of the palastinian and Babylonian Talmudic Traditions (heb), in the Bar-Kokhva Revolt... op. Cit, p. 56 ve n. 51

⁵³ L. I. Levine, "Les idees messianiques a la fin du second temple" (heb), in Z. Baras (ed), Israel Messianism and Eschatology, Jerusalem, 1983, p. 153-165.

⁵⁴ Buna karşılık Semah David ifadesi(veya germe de david) dört defa tasdik edilmiştir.1-4Q161,7-10(pesher isae,III,22-29 sur İş,11,1-5);2 4Q 174,10-12; 3-4Q 252,1-5;(Benediction partiaracak);4-4Q 285,3-4(regle de la gurre).Bu ifade için bak:E.Puech,la croyance desesseniens en la vie future:immortalite, resurrections,vie eternelle?Paris,1983,p.588-589

⁵⁵ J. Klausner, bu dönemde Mesih konusunun olmadığını açıklıyor: "Uzun zaman Yahuda politik bağımsızlığını muhafaza etti ve mabed de bütün haşmetiyle ayakta idi. Halk liderleri, ilk Ferisiler, nebilerin mesihi fikri geliştirme zaruretiyi uygun görmüyorlardı." Bak: "Lidee Messianique chez les

tastik, R. Aqiba'nın⁵⁶ hocası ve Rabban II. Gamliel'in kayın biraderi olan Rabban Yohanan ben Zakkay'ın talebesi Eli'ezer ben Hyrkanos'a (80-110) atfedilmektedir.

Bar Koseba'ya gelince, yukarda hatırlattığımız sebeplerden dolayı O'nun Mesih olarak kabul edilmesi az bir ihtimal görünmektedir. Bunlara şu delilleri ilave edebiliriz:

1- İnciller İsa'nın soy ağacı ile ilgili farklı tutumlar ortaya çıkarmaya imkan vermektedir. Matta ve Luka İncil yazarları, İsa'nın soy ağacının kökenlerini, Davud evine⁵⁷ bağlamayı bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Fakat aynı şeyi Markos ve Yuhanna İncil yazarları için söylemek mümkün değildir. Çünkü onlar, İsa'nın Davud soyundan olmasına o kadar önem vermemişlerdir. Bu seçimlerin, farklı ve zıt yaklaşımlar sergiledikleri varsayımını doğruladığı görülmektedir. Yani, İncil metinlerinin yazıldığı (miladi birinci asrın sonuna doğru) sıralarda, mesihi, davud soyuna bağlama zarureti ile ilgili farklı ve zıt yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bazı muhitler için bu bağlama mutlak gerekirken, diğer bazı muhitler için gerekli olmamaktadır.⁵⁸

2- Hiçbir Patristik kaynak, Yahudilerin Romalılara karşı verdikleri ikinci savaşta Bar Koseba'nın Davud soyundan olduğuna dair veya O'nun mesihi karakteri konusunda bilgi vermemektedir. Diğer yandan, Musevi-Hristiyan polemik tarihinde, mesihin bu veçhesi hiçbir zaman kullanılmamıştır. Eğer

juif, op. Cit. Fakat bu, E.E. Urbach'ın görüşü değildi. Hazal, 'emunot ve'de ot, op. Cit, p. 587. R. Hillel'in dediğine gelince "İsrail'in çocukları, mesihe sahip değillerdir. Çünkü Ezechias zamanında onu tükettiler" (TB Sanhedrin, 99a) O, Amoraim dönemine tarihlenmektedir. Burada söz konusu olan R. Hillel (III. Asır)dır. Yani, R. Yehudah II. nin kardeşidir. Eski Hillel (M.Ö. 30-20) değildir. J. M. Van Cangh, öyle olduğunu sanıyor "Fils de David dans les Evangiles Synoptiques", in L. Derousseaux. J. Vermeylen (ed), Figures de David a travers la Bible, XVIIe Congres de l' Acfab (Lille, 1-5 Semptembse 1997) Paris, 1999, p. 350. Rachi'ye göre, Hillel'in sözü, Tanrı'nın yegane hakim olduğu ve İsrail halkının kurtarıcısı olduğu anlamına gelir. Bu fikir M. Sota 9, 15. Sanhedrin pasajını analiz etmek için cf. M. Hadas-Le-Bel "İsrail için Mesih yoktur. Çünkü Ezechias zamanında onu tükettiler." (TB Sanhedrin 99a, REI 159 (2000), p. 357-367

⁵⁶ Cf. Mekhilla sur exode 16, 26; M. Sota 9, 15 hevley Mashiah (Mesihin acıları) veya mesihin gelişinin acılarından bahsediyor. I. Asırdaki mesih fikir için cf. P. Grelot, L'esperance juive a l'heure de jesus, Paris, 1978, reed, 1994.

⁵⁷ M.E Boismard, Synopse des quatre Evangiles, Paris, 1972; C. Lavergne, Synopse des quatre Evangiles en Français d'apres la synopse grecque de M. J. Lagrangue, Paris, 1982, p. 40, 20. Bununla beraber Matta ve Luca'nın listeleri Yahudi muhitlerde Yunanca'da yaygın olan, ancak resmi arşivlerde olmayan halk seçeresi üzerine kurulmuşlardır. Bak: R.E. Brown, The Birth of the Messiah. A. Commentary of the Infancy Narratives in Matthew and Luke, New York, 1977, p. 88-90, 511 (Mt); p. 93 (Lc). "David oğlu" ifadesi üzerinde Yeni ahitte, Bak: Theological Dictionary of the New Testament, t. VIII, s.n. "uios David" p. 478-488.

⁵⁸ W. Wrede'nin tezine göre, Mesih, David evine ait değildir ve onun ona ait olması da bir zaruret değildir. Bak: (Jesus als Davidsohn), in Vortrage und Studien, Tubingen, 1907, p. 144-177. Aynı şekilde bak: R. Bultmann, Die Geschichte der Synoptischen Tradition, Frlant, t. 29, Göttingen, 3e, ed., 1958, p. 144-146. Fakat bu J.A. Fitzmyer'in görüşü değildir, "la Tradition des Fils de David en regard de Mt 22, 41-46 ve bu paralelde yazılar", Concilium, 20 (1966), p. 67-78; veya Y.M. Van Cangh, "Fils de David dans les Evangiles Synoptiques", op.cit.p. 345-396

Yahudiler Bar Koseba'yı bir Mesih olarak telâkki etselerdi, kilise Babaları da bu delili, İsa'yı kabul etmeyen ve O'nu sahte bir Mesih olarak kabul eden Yahudilere karşı Musevi-Hristiyan polemik tarihinde kullanırlardı.

3- Yahuda çölü dökümanlarında, Bar Koseba'nın ne Davud soyu ne de O'nun Mesihliğinden söz edilmektedir. Bu dökümanlarda, ikinci isyanın şefi Nasi⁵⁹ (prens-Patriarche) ünvanını taşımaktadır. Bu ünvan, Wadi Murabba't ve Bar Koseba döneminin parasal dökümanlarının birçoğunda şöyle geçmektedir: "Shim'on ben Kosebah nesi İsrail. Bu paralar üzerindeki mabedin üstünden aşan yıldızla gelince o, mesihi fikre⁶⁰ zaruri şekilde bağlı olmaksızın, basit bir süsü veya hürriyet ve kefareti sembolize etmektedir. Diğer yandan, bu yıldız Alexandre Jannee'nin paralarında da bulunmaktadır. Buna hiçbir Mesihi karakterde atfedilmemiştir.⁶¹ O zaman Bar Koseba'nın Mesih olarak telakki edilmediği sonucuna varabiliriz.

4- Talmud Edebiyatı'nda Bar Koseba'nın Portresi

Talmud edebiyatı isyan şefinin iki farklı portresini vermektedir: Kudüs Talmuduna veya Babil talmuduna müracaat edilince bu, fark edilmektedir. Bu iki farklı nakilde çok sayıda farklılık ve hatta çelişki dikkati çekmektedir:

1- **Babil Talmudu**, Bar Koseba'nın negatif bir portresini çizmektedir. (O daima Bar Kokheba diye isimlendirir). Yine O, ona şef veya Mesih kalitesini vermemektedir.⁶² O'nun militer faaliyetlerini ve giriştiği isyanı haber vermektedir. Hatta bu Talmud, Yahudi şariat uzmanlarının Bar Koseba'yı mahkum ettiklerini ve ölüme götürdüklerini söyleyecek kadar da ileri gitmektedir.⁶³

2- **Kudüs Talmudu**⁶⁴, Bar Koseba'yı yiğit bir savaşçı ve R. Aqiba⁶⁵ tarafından tanınan çok gayretli, İsrail'i Romalıların baskısından kurtarmaya gelen askeri bir şef olarak takdim etmektedir. Kudüs Talmuduna göre,

⁵⁹ G. Alon'a göre, nasi terimini Melik (kral) anlamında almamak gerekir. Levililer ve Ezechiel böyle almaktadır. Ancak nasi, "etnarque" anlamındadır. Bu ünvanı, Hasmoneens kralları kullanmışlardır. Bu yazara göre, ikinci isyanın, isyancıları bu ünvanı yeniden kullanmışlardır. Bar Koseba, bir kral veya Mesih olarak kabul edilmemiştir. Bak: The jews in their land... t. II. Op.cit. p. 36. Fakat bu görüşe J. T. Milk katılmamaktadır. Ona göre nasi, Eskatolojik ve Davud soyu halkı için bir şef i belirtmektedir. Özellikle, Ezechiel 34, 24; 37, 25; 44, 3 ve passim. Yine Ecrit de Damas 7, 20, 1 Q sb ve 1Qs IX, 11, Bak: Une lettre de Simeon Bar Kokhba" op.cit.p. 290

⁶⁰ Bak: G. Alon, A History of Jews in Palestine. T. II, op. Cit. P. 36

⁶¹ Contra J. T. Milik: "une lettre de Simeon Bar-Kokhba" op.cit.p. 291

⁶² Bak: TB Sanhedrin 93b. Bu metin Bar, Koseba'ya aşağıdaki sözleri atfeden yegane kaynaktır. "Bar koseba şariat uzmanlarına şöyle diyor: "Ben Mesihim" Babil Amoraim döneminin tarihini taşıyan bu pasajı, tedbirli kullanmak gerekir. Çünkü onun tarihi değil, efsane bir rivayet olması söz konusudur.

⁶³ J. C.O' Neill bu dava ile bir paralellik kurmakta ve şu sonuca varmaktadır. Babil Talmudu Bar Koseba'yı değil; İsa'yı hedef almıştır. Bak: "The Mocking of Bar Kokhba and Jesus", Journal For the Study of Judaism 31 (2000), p. 39-41

⁶⁴ TJ Ta'aniyat IV, 8, 68-69

⁶⁵ R. Aqiba'nın şahsiyeti, fikirleri ve eseri için cf. L. Finkelstein, Aqiba, philadelphie 1962; S. Safrai, Rabb'i Aqiba ben Yoseph, Sa vie, Son oeuvre (heb), Jerusalem, 1970, reed. 1980.

hakimlerin bir kısmı, isyan şefini desteklemeyi reddetmişlerdir. (Örn: R. Yohanan Ben Torta).⁶⁶ Bir kısmı da destek vermişlerdir. (R.Aqiba).⁶⁷ Fakat Bar Koseba'nın gururu, halkı başarısızlığa ve hatta gerçek bir felakete götürmüştür.⁶⁸

Olaylara uzaktan bakan Babil Talmudu'nun aksine, Kudüs Talmudu görgü şahitlerinin ve yazarlarının hafızasına iyice yerleşmiş, yaşanmış olayların raporlarını nakletmektedir.

5- Patristik Edebiyat'da Bar Koseba'nın Portresi

Patristik edebiyat, Bar Koseba'yı (Bar Kokheba veya Barkokhebas) bir hırsız, ona destek vermeyen, O'nun ordusunda rol almayan ve O'nun hareket çağrısına uymayan Hristiyanlara işkence yapan bir cani olarak tasvir etmektedir. Tabii ki bu edebiyat O'nu, Yahudiler gibi bir kurtarıcı, bir Mesih, olarak takdim etmemektedir. Bu olayları nadir çağdaş Hristiyan yazarlarından birisi olan Justin⁶⁹ şöyle yazmaktadır: **“Gerçekten, Yahuda'daki yeni savaşta, isyan şefi Bor Kokheba (Barchochebas), İsa-Mesihe hakaret etmediklerin de ve onu inkar etmediklerin de Hristiyanları ölüm cezasına çarptırmıştır.”**

Yine de ilerde göstereceğimiz gibi böyle bir talihe maruz kalanlar sadece Hristiyanlar değillerdi. Bar Koseba, kendisine destek vermeyen Yahudi cemaatlerini de şiddetli şekilde cezalandırmıştır. Eusebe bu konuyu *Histoire Ecclesiastique* (IV, 8) de ele almakta ve şunları yazmaktadır: **“O zaman Yahudilerin başında Barkokhebas isminde bir adam vardı: Bu isim, yıldız anlamına geliyordu zaten o, bir hırsız ve katildi. Fakat O'nun ismi, kölelere, onlar için gökten gelen bir ışık ve bedbahtları aydınlatan biri olarak takdim edilmişti.”**⁷⁰

Burada Eusebe'in, R. Aqiba'nın sayılar 24/17'deki yaptığı tefsiri aldığı dikkat çekici bir konudur. Burada açıkça görünmektedir ki, bu Kilise Babası, Bar

⁶⁶ Bazı tenkitçiler, Bar Koseba'nın, Yahudi şariat uzmanları tarafından desteklenmediğini düşünmektedirler. Ancak, inşa edilen mabette fonksiyonlarının bütünleşmesini arzu eden kutsal bir sınıf tarafından desteklenmiştir. Bak. D. Goodblatt, “Les Tannaim et la Revolte de Bar-Kokhba” (heb), p. 6-10; ve özellikle, D. Ben Haim Trifon “Some Aspects of internal politics connected with the Bar Kokhbva Revolt” (heb) in *The Bar-Kokhva Revolt...op.cit.p.* 13-26.

⁶⁷ B.Z. Luria'ya göre R. Aqiba, Bar Koseba'nın ordusuna asker toplamak için bir takım seyahatler yapmıştır. Bak: Pourquoi R. Aqiba S'est-il rendu a Zephiron? (heb), Sinay 99 (1987). P. 149-152. R. Aqiba'nın, Bar Koseba'ya verdiği destek için Bak: G.S. Alexandrov “The Role of Aqiba in the Bar Kokhba Rebellion”, *Revue des Etudes juives* 132 (1973), p. 65-67. İ. Ben-Shalom “le statat de bar Kokhba comme chef de la nation et l'attitude des sages envers la Revolte” (heb), *Cathedra* 29 (1984), p. 13-28. S.A. Birnbaum ve Bar Kokhba and Akiba” *Palastinian Exploration Quarterly* 86 (1954), p. 23-32; ID, “Aqiba and Bar Kosba” *ibid.* 100 (1968), p. 137-138; A. Reinhartz “Rabbinic perceptions of Simeon bar Kosiba” *Journal For The Study of Judaism*, 20 (1989), p. 171-194

⁶⁸ TJ Ta'aniyot IV, 68d

⁶⁹ Apol. 1,31, 6

⁷⁰ HE IV, 6, 2

Koseba'yı bir Mesih olarak telakki etmiyor fakat bedbahtları kurtarmaya gelen bir kurtarıcı olarak kabul ediyor.

Bir başka metinde (133 yılının tarihleri) Eusebe şöyle yazmaktadır: **“Yahudi Grubunun şefi olan Kokhebas, Roma ordusuna karşı ona yardım etmeyen Hristiyanları muhtelif işkencelerle ölüme mahkum etmiştir.”**

Eusebe göre, Bar Koseba Musevi-Hristiyanları harekete geçirmeye teşebbüs etmiş, fakat Hristiyanlar savaşa iştirakı reddetmişlerdi. Öyle görünüyor ki 66-70 da savaşın da Musevi-Hristiyanlar Pella'ya sığınmışlardı. Komşu ülkelere kaçmışlardı ve Yahudi olmayan şehirler, ikinci savaş döneminde yoktu. Bunda, Bar Koseba'nın ve isyancıların baş döndürücü başarısı da şüphesiz etkili olmuştu. Bar Koseba'nın çağrısına cevap vermeyen Musevi-Hristiyanların reddi, Eusebe'e göre, onlara sert bir cezayı gerektirdi. Bu konuda Justin, isyan şefinin müeyyidelerinin dini olduğunu, söylerken, Eusebe, milli ve askeri sebepler üzerinde ısrar etmektedir.⁷¹

Musevi-Hristiyanların isyan ordusunda rol almaları teşebbüsü, bazı yazarların düşündüğü gibi⁷² hain olarak telakki edilme anlamına gelmez. Fakat millete bağlı Yahuda'da toplanmış, Romalılara karşı aktif olarak savaşa iştirak eden Yahudiler gibi de bütün haklara sahip oldukları düşünülemez.

Zikredilen Patristik metinler, sinagog cemaati olarak adlandırılanlarla kilise cemaati olarak adlandırılanlar arasındaki ayrımın milâdi II. yüzyılda henüz tam olarak ayrılma olayının olmadığını ortaya açıkça koymuştur. Musevi-Hristiyanlara göre isyan şefinin tutumu, bizim tezimizi destekleyen ek bir delil teşkil etmektedir. Buna göre, iki cemaat arasındaki ayrım, Bar-Koseba döneminden çok sonradır ve büyük ihtimalle **“Synode de Yabne”**⁷³ ismi verilen dönemden sonradır.

⁷¹ Cf. D. Rokeah, “L' image des juifs dans les oeuvres de justin, Meliton, Origine et Tertullien” (heb), in S. Almog (ed). Antisemitism through the Age, Jerusalem, 1980, p. 55-87; Yine bak: S. Krauss “The Jew in the Church Father” Jewish Quarterly Review 5 (1893), p. 122-157; 6 (1984), p. 82-99 ve 225-261.

⁷² Contra Y. Petuchowski, Yabne döneminde Musevi-Hristiyanlar konusunda şunları yazar: “Musevi-Hristiyanlar bir tehlike teşkil ediyorlar. Onlar, Romalılarla işbirliği ile suçlanıyorlar. Sinagoptaki Yahudilere güvenmiyorlar. Bir Musevi-Hristiyan haindir.” Bu yazara göre, bu hainleri bulmak için Birkat ha-minim oluşturulmuştur. Bak: “Das Achtzehgebet” in jüdische Liturgie. Geschichte Struktur-Wesen, Fribourg-en Bregau, 1979, p. 77-88. Altmış yıl sonra bu hainler sadık Yahudiler olarak Bar Koseba'nın ordusunda rol alacaklardır.

⁷³ L. Vana Il giudeocristianesimo antico: problemi e prospettive. A cinquant'anni dalla pubblicazione di verus Israel di Marcel Simon. Brescia, paideria Editrice, 2001, p. 147-189. Bu teze göre birkat ha-minim, Musevi-Hristiyanlara karşı bir teşkilat kurmamıştır. Bak: İbid; R. Kimelman, “Birkat Ha-minim and the Lack of Evidence For an Anti-Christian jewis prayer in late Antiquity”, in E.P. Sanders et al. (ed) jewish and Christian Self Definition, t. II, Philadelphide, 1981, p. 226-244 ve notlar p. 391-40.3; p. Schäffer, “Die sogenannte synode von jabne; I. Zurtrennung von juden und christen im ersten/zweiten jh.n.chr.; II. Der Abschluss”, in judaica 31 (1975), p. 54-64, 116-124 (=p.Shafer, studien zur Geschichte und Theologie des rabbinischen judentums, Leyde, 1978, p. 45-64

Bar Koseba, ülkenin sahibi ve bir hakim olarak davranmıştır. Ancak O'nun genel egemenliği, Wadi Murabba'at'da bulunan mektuplarda tam belirtilmemiştir. Mesela, O, "Ein Gedi sakinlerine, savaşa iştirak etmedikleri için sitem etmektedir. Yine O, Ein Gedi de askeri komutan olan **Jonathan** ve **Mesabala'ya, Tanhum ben Yishma'el'in** buğdayına el koymalarını ve onu kendisine getirmelerini emretmiştir. Aynı zamanda O, onları, cezalandırma sırasında savunmuş ve O'nun harekete geçme emirlerini bilmeyen **Teqoa** halkına sığınma vermiştir. Bu konuda şöyle şöyle demiştir: **"Nezdinizde bulunan Teqoa halkı ile ilgili olarak, oturdukları evler yakılmıştır. Sizler cezalandırılacaksınız."**⁷⁴

Bir başka mektup da, aynı insanları harekete geçirme yeniden problem edilmiş, Bar Koseba şöyle yazmıştır: **"Teqoa halkını ve yanınızda olan diğerlerini acele bana gönderiniz. Şayet göndermezseniz, bilmiş olunuz ki cezalandırılacaksınız."**⁷⁵

Galgula oğlu İsa'ya hitaben, başka bir ordu kumandanına yazılan mektup daha tehditkârdır. Maalesef, azarlamının sebepleri bilinmiyor. Fakat tehdit, önekilere benzemektedir. Mektup şöyledir:

"Shim'on Ben Koseba'dan Yeshua' Ben Galgula'ya ve arkadaşlarına selam. Kendime gökleri şahit ediyorum. Şayet Galileens'lerle teması kesmezsen, hepsini kurtaracaksın. Ayaklarınızı, Ben 'Aphlul'a yaptığım gibi ateşe koyacağım. Shim'on [Ben Koseba, İsrail'in prensi]"⁷⁶

Galile'ye kadar Yahudi ayaklanmasının yayılması, Talmudik kaynaklar gibi⁷⁷ bu doküman tarafından da doğrulanmıştır. (Dion cassius, sadece müphem bir telmihte bulunuyor)⁷⁸ Yadin'e göre, bu mektup'da zikredilen Galileliler, Galile Yahudileridir.⁷⁹ Milik'e göre bunlar, Yahûdi-Hristiyanlardır.⁸⁰ Bununla beraber, daha sonra, bu yazar, ilk söylediklerine geri dönmektedir.⁸¹

Zikredilen metinler açıkça gösteriyor ki, Bar Koseba tarafından cezalandırılanlar sadece Hristiyanlar değildir. Diğer yandan, isyan şefinin öfkesini çeken husus onların İsa'ya inançlarının olmadığına **Justin**, tanıklık etmektedir. Bu öfkenin asıl nedeni, Hristiyanların, Romalılara karşı girişilen bu savaşa, ona aktif destek vermemiş olmaları olduğuna da **Eusebe** tanıklık

⁷⁴ Y. Yadin, Bar Kokhba...op.cit.p.125

⁷⁵ Y.Yadin, "The Expedition to the judaen Desert 1960-1961. İsrail Exploration journal 11 (1961), p. 47

⁷⁶ Bizim İbranice çevirimiz: Bak: P. Benoit, J.T.Milik, R. De Vaux (ed), Les Grottes de Murabba'at, Discoveries in the judaean Desert II, Oxford, 1961, p. 160

⁷⁷ Bu kaynaklar için bak: A. Buchler, "Die schauplaetze des Bar Kochbas Krieges", jewish Quarterly Review 16 (1903-1904), p. 143-205; S. Yervin, la guevre de Bar Kokhba, op.cit. p. 67 sq, 89-94,124

⁷⁸ Histoire Romaine, LXIX, 13

⁷⁹ Y.Yadin, Bar Kokhba...op.cit.p. 138

⁸⁰ J.T.Milik, "Une lettre de Simean Bar Kokhba "art.cit.p. 277-282

⁸¹ Cf. P. Benoit, J.T.Milik, R. De Vaux Ceal, Les Grottes de Murabba'at-, op.c.t. p. 160. Hristiyanların isyandaki rolü için Bak: G. Alon, A History of jews in paletsine...t. II. op.cit. p. 40-41

etmektedir. Kendisine destek vermeyen herkese Bar Koseba aynı sert müeyyideleri uygulamıştır. Meselâ, Teqoa sakinlerine, emirlerine itaat etmeyen Yeshua Ben Gilgola ve ben Aphlul gibi generallerine, hatta Modi'in'li R. Elazar gibi⁸² ihanetle itham edilen sivillere aynı cezalar uygulanmıştır.

Kilise Babalarının Bar Koseba'nın isyanını takdim tarzları, onların Romalılara bağlılıklarını ispat arzularından kaynaklanmaktadır. İmparatora bağlı Hristiyanlarla, isyancı Yahudilerin aralarını ayırma ısrarına dayanmaktadır. Aynı nedenlerle onlar, putperestlere karşı yazdıkları **apolojetik** eserlerinde, Kudüs'ün yıkılmasının, isyan sonucunda⁸³ olduğu konusunda da ısrar etmektedirler. Bu konuyu ileride daha da geniş göreceğiz.

6- İsyanın Sebepleri

Bar Koseba'nın isyanın nedenleri karanlıkta kalmakta ve bilginlerin merakının devamının sonu gelmemekte ve hatta canlı tartışmalara da neden olmaktadır. Bu problem o kadar önem arz ediyor ki, 66-70 savaşıdan sonra Yahudilerin barış evrimi, Roma'ya karşı bu genişlikte ikinci bir isyan için açık bir sebebe yer bırakmamaktadır. Hadrien, Roma'nın yayılmacı politikasını gözden geçirmeye teşebbüs etmiş ve özellikle imparatorluğun Doğu Eyaletlerinde barışın olmasına gayret sarfetmiştir. Elimizdeki kaynaklar, isyanın nedenleri konusunda çok nazik ve çelişkili bilgiler vermektedir. Genel anlamda iki önemli sebep ortaya çıkmaktadır.⁸⁴

Birincisi, Yahudilere sünnet yapma yasağıdır.⁸⁵ Yine de bazı bilginler bu kararda 132 isyanının sonuçlarını görmektedirler.⁸⁶ Sünnet konusundaki

⁸² S. Yeivin'e göre Bar Koseba, Rabbi El'azar de Modi'in'in yeğenydi. Bak: la guerre de Bar Kokhba op.c.t.p. 63, Fakat yazar bu kaynaktaki ifadelerini belgelendirmemektedir.

⁸³ Justin Apol. 1, 47 ve 53; Origene, Contre Celse IV, 73; Tertullien Apol. 20.3. Bu kaynakları incelemek için Bak: D. Rokeah "L'image des juifs dans les oeuvres de Justin, Meliton, origene et Tertullien" op.cit.p. 55-87

⁸⁴ İsyanın sebepleri konusundaki bibliyografya oldukça çoktur. Bu konuda aşağıdaki çalışmaları zikredebiliriz: A. Fuks, "Aspects of the jewish Revolt in A.D. 115-117", Journal of Roman Studies 51 (1961), p. 98-104; Yazar burada Bar Koseba'dan önceki diasporadaki isyanları takdim ediyor; M. D. Herr, "Les Causes de la Revolte de Bar-Kokhba" (heb), Zion, 43 (1978), p. 1-11; p. Shhafer "The causes of the Bar Kokhba" Revolt", studies in Aggadah, Targum and jewish Litturgy in Memory of Joseph Heinemann, Jerusalem, 1981, p. 74-94, ID, Der Bar Kokhba Aufstand, Tübingen 1981; D. Ben Haim-Trifon", Some Aspects of internal politics connected with the Bar Kokhva Revolt" (heb) in, The Bar-Kokhva Revolt...op.cit. p.13-26 L. Huteau-Dubois, "Les Sursauts du nationalisme juif contre occupation romaine de masada a Bar Kokhba", REJ 127 (1968), p. 133-209; S. Applebaum, "The Agrarion Question and the Revolt of Bar Kokhba" (heb), Eretz Israel 8 (1967), p. 283-287

⁸⁵ Sünnetle ilgili olarak Bak: J. Juster, les juifs dans l'empire romain, leur condition juridique, economique et sociale, t.1, Paris, 1914 (reprod. 1969), p. 263; ve zikredilen kaynaklar. Yine bak: E. Schürer, The History of jewish people... t.1, op.cit.p. 537 sq; M. Smallwood, "The Legislation of Hadrian and Antoninus pius against Circumcision" Latomus 18 (1959), p. 334-347, et Addendum, ibid, 20 (1961) p. 93-96; A. M. Rabello, "The Legal Conditions of the jews in the Roman Empire", Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, II, 13, Berlin-New York, 1980, p. 662-762, Özellikle, p. 669; ID, "The Edicton Circumcision as a Factor in the Bar Kokhva Revolt,in the Bar kokhva

kararı⁸⁷ Roma kaynaklarında geçmektedir.⁸⁸ Kudüs Talmudunda ve Babil Talmudunda da geçmekte fakat kilise babalarında asla geçmemektedir. Şüphesiz sünnet meselesi, milâdi âsrın başlarında kilisenin bir iç problemi olarak görülüyordu.

İkinci sebep, Kudüs'te⁸⁹ **Aelia Capitolina Roman kolonisinin** kurulmuş olmasıdır. Dion Cassius (69, 12-14) Hadrien'in, Kudüs'ü kazdığını ve orayı bir Roma kolonisine⁹⁰ çevirdiğini ve oraya resmi bir isim olarak **Colonia Aelia**⁹¹ **Capitolina**⁹² ismini verdiğini, jupiter'e tahsis edilen bir mabedi Yahudi tapınağının üstüne diktiğini yazmaktadır. Böylece, Hadrien putperest abidelerini dikerek, şehrin kutsallığını yok ederek, Yahudilerin öfkesini tahrik etmiş, yeni bir isyan hareketini tetiklemiştir.⁹³

Talmud kaynakları, **Aelia Capitolina'nın** kurulmasında 132 tarihindeki ayaklanmayı belli başlı sebep olarak görmektedirler. Bu noktada, onların şehadetleri, Dion Cassius'u desteklemektedir. Buna karşılık, Patristik kaynaklar, isyanın sebebini, Yahudi tapınağının yerine Roma kolonisinin inşa edilmesini, İsa'yı kurtarmayan Yahudilerin cezalandırılmasını düşünmektedirler.

Genel tarzda, Bar Koseba ayaklanması, Patristik kaynaklarda aşağıdaki şema doğrultusunda takdim edilmiştir:

1- Yahudiler, Romalılara karşı ayaklanmışlar ve aynı zamanda Hristiyanlara işkence yapmışlardır.

2- Romalılar isyanı bastırıyorlar

revolt....op.cit.p.27-46. Yunan ve Lâtinçe kaynaklar için Bak: M Stern, *Grek and Latin Authors*, Jerusalem, 3. Vol. 1974-1980

⁸⁶ Cf. H. D. Mantel, "The Causes of the Bar Kokhba Revolt", *Jewish Quarterly Review* 58 (1967-1968), p. 224-242, 274-296, *ibid.* 59 (1968-1969), p. 341-342

⁸⁷ Midrash Bereshit Rabbati'ye göre, Tineius Rufus bu kararı ilan etmiştir. Bak: 41-42, ed. Albeck, p. 73, Yahudiler konusunda Hadrien'in tutumu için bak: L. W. Barnard, "Hadrian and judaism" *Journal of Religious History* 5 /1969) p. 285-298

⁸⁸ Hatırlatmakta yarar vardır ki, imparatorlardan Domitien ve Nerva, milâdi birinci asrın sonunda igdiş etmeyi (castration) yasaklamıştır. (cf. Suetone, Domitien 7;1 Dion Cassius, *Histoire Romaine* 47,2 sq) Hadrien (böyle suçluların ölüm cezasına çarptırılmalarını sağlayan düzenlemeyi takviye etmiştir. (Bak: Ulpian, *Digeste* 48, 8, 4, 2) Hadrien'in halefi olan Antonin le Pieux, Yahudilere, kendi çocuklarını sünnet ettirmeleri konusunda izin vermiştir. Sadece, muhtedilerin sünnet olmalarına izin vermemiştir. (Bak: Modestin, *Digeste* 48, 8, 11, 1)

⁸⁹ W.D. Gray, "The Foundation of Aelia Capitolina and the Jewish war under Hadrian" *American Journal of Semitic Languages and Literatures* 39(1922-1923); 41 (1976), p. 139-147

⁹⁰ 128 yılında Hadrian doğuya yaptığı seyahat sırasında bu kararı almıştır.

⁹¹ Aelia, Aelius kelimesinden gelmektedir ki gentilicium d'Hadrian. Bak: Epiphane, *Des poids et des Mesures*, 14

⁹² Capitolina sıfatı, jupiter capitalinus'a göre bak: J. Beaujeu, *la Religion romaine a l'apogee de l'Empire*, t.1. Paris, 1955, p. 261 sq, Buna karşılık, Weber'e göre Capitolinas Hadrian'ı belirtecek. Bak: *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus* Leipzig, 1907, p. 241

⁹³ Dion Cassius, *Histoire romaine*, LXIX, 12-14. Bu Roma tarihçisine göre Yahudiler, Hadrian Mısır'da iken, savaşa hazırlanıyorlar. Ancak O, Roma'ya döndüğünde Yahudiler isyan edeceklerdir.

3- Hadrien, Mabet tepesini yerle bir ediyor ve yerine bir Roma kolonisi inşa ediyor.

4- Kudüs bir putperest şehri oluyor.

5- Yahudiler cezalandırılıyor ve büyük acılar yaşıyorlar.

Kilise Babalarına göre, isyanın başarısızlığı, Tanrı'nın iradesinin bir tezahürü olmuştur. Hadrien'in sert baskısı, İsa'yı red eden Yahudilere, Allah tarafından verilen haklı bir cezadan başka bir şey değildir. Jerome'a göre, isyandan sonra Yahudilerin acıları, kutsal kitaptaki kehanetlerin bir gerçekleşmesidir. Bunu, Daniel 9/24-27'deki vizyon göstermektedir. Kehanet, Vespasien, Hadrien ve Tineius Rufus gibi Hadrien'in ordu kumandanlarına uygun düşmektedir. Bilindiği gibi Kudüs'ü Hadrien feth etmiştir.⁹⁴ Nebilerin kehanetle ilgili vizyonu, âsileri Roma ordusunun bastıracağı ve Kudüs harabeleri üzerine⁹⁵ **Aelia Capitolina'nın** inşaatını haber veriyordu.

Aelia Capitolina'nın Kudüs mabetinin yerine inşa edilmesi, Bar Koseba isyanının sebebi olarak görülmektedir. Kudüs Talmud metinleri, Babil Talmudu ve Dion Cassius'un **Histoire Romaine** kitabı, aynı sonucu gören Patristik kaynaklarla uyumaktadır.⁹⁶

Genel tarzda, kilise Babaları, Yahudilerin ayaklanmasını, Allah'a bir isyan olarak takdim etmekte ve Kudüs'ün tarihini ilâhi bir ceza olarak göstermektedir. IV. Yüzyılda Antakya kilisesinin şefi olan Jean Chrysostome, Yahudilere karşı yaptığı bir konuşmada isyan konusunda şöyle demektedir: **Ebediyen Kudüs'ün tahribini emreden Yahudiler, Allah'a karşı, savaştıklarını anlamadılar.**⁹⁷

Yahudilerin üzerine düşen felaketi ve sorumluluğu Yahudilere, ilahi iradeye karşı davrandıkları için yükleyen kilise Babaları, buldukları delillerle Romalıları kurtarmayı amaçlamışlardır. Böylece Romalılar, Tanrı'nın iradesinin âleti haline gelmişler ve isyanın başarısızlığını ise bunun delili olarak görmüşlerdir. Kilise Babalarının gözünde bu başarısızlık, İsa'yı inkar ederek yanlış yola giren⁹⁸ Yahudiler üzerine kilisenin zaferine tanıklık eden bir takım tarihi olayların ilave bir zinciri olmuştur.

Bu kaynakları iki kategoride tasnif edebiliriz: Kutsal topraklarda yaşayan kilise babalarının metinleri ve olayı tanımayan Kilise babalarının metinleri

⁹⁴ Daniel'in bu pasajı üzerine, Bak: R. Chazan, "Daniel IX, 24-27; Exegesis and polemics" in O. Limor, G.G. Stroumsa (ed) *Contra Iudaeos. Ancient and Medieval polemics between Christians and Jews*, Tübingen, 1996, p. 143-160

⁹⁵ Jean Chrysostome, in *Danielem*, 9, 24-27 (CCSL 76, 111)

⁹⁶ Hristiyan ve putperest tarih yazıcılığı problemleri için bak: A. Momigliano, "L' Historiographie païenne et chrétienne au IV. Siècle après J.C" dans *problemes d'historiographie ancienne et Moderne*, Paris, (1963) 1983, p. 145-168

⁹⁷ Jean Chrysostome, *Adversus Iudaeos*, V, 11 (PG, 48, 900)

⁹⁸ Cf. K.A.D. Smelik, "John Chrysostom's Homilies against the Jews, Nthts 39 (1985), p. 194-200; A.M. Ritter, *Chrysostomus und der Juden*, 1990

..Birçok olayı ve muşşahas detayları tasvir eden birincilerle, özellikle ince polemikler konusunu kullanan ikinciler arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Filistin’de yaşayan jerome ve Eusebe, Aelia Capitolina konusunda, oraya konan heykeller ve icra edilen kültler üzerinde açık bilgiler vermektedirler. Jerome, yıkılan şehri⁹⁹ ve Yahudilerin oraya girişinin yasaklığını tasvir etmektedir.¹⁰⁰ Yine O, kutsal şehre (Kudüs’e) Venus’un ve Hadrien’in heykellerinin yerleştirilmesini zikretmekte, o güne kadar Yahudilerin Kudüs üzerinde yaptıkları “yas tutma” ritüeline takılmakta ve isyandan sonra¹⁰¹ Yahudilerin köle olarak satıldıkları, Tanrıça Terebinthe çarşısına, bir pasaj tahsis etmektedir.

Eusebe, Bethleem’e giden yol üzerine, kutsal şehrin kapısına konan bir domuz heykeli tasvir etmekte ve Kudüs kilisesinde meydana gelen değişiklik üzerinde ısrar etmektedir. Artık Bar Koseba isyanının başarısızlığında bu kiliseye, Yahudi kökenli piskoposlar değil, putperest kökenli psikoposlar atanmıştır.¹⁰²

Epiphane, isyan sonrasında Kudüs Hristiyan cemaati ve Kitab-ı Mukaddesin mütercimi Aquila’nın faaliyetleri, O’nun Hristiyanlığı kabulü sonra Yahûdiliğe geçişi konusunda çok sayıda bilgi vermiştir.¹⁰³ Yine O, Kudüs’ün içinde bulunduğu tahribi tasvir etmiştir: **Ve Sion kızı bagda bir hayme gibi, hıyar bostanında bir kulûbe gibi, çevresi sarılmış bir şehir gibi bırakıldı. (İşaya/ 1,8).** Orada kalan nadir tek tük Yahudileri ve onları çeviren yedi sinagogu anlatmıştır.

Bunca mukabil, Filistin’de yaşamayan Jean Chrysostom gibi Kilise Babaları, isyanı ve onun Filistindeki başarısızlığını, Yahudi karşıtı teolojik bir delil olarak kullanmışlardır. E.M. Smallwood’un ifade ettiği gibi, bu tip pasajlardaki bilgileri kullanmak ve başka kaynaklarla mukayese etmek zordur.¹⁰⁴

Nihayet kilise babalarının çoğu, isyandan sonra Yahudilerin kaderine ve Aelia Capitolina’nın inşasının, Kudüs’te Yahudi döneminin sonunu ve Hristiyan çağının başlangıcını belirlediğini işaret etmişlerdir.

7- İsyandan Sonra Yahudada Yahudilerin Durumu

Kaynakların anlaştıkları tek konu, isyanın bastırılmasından sonra Yahudilerin durumu ve birçok yahudinin hayatını kaybettikleri hususudur. Bu savaşın sonucu 66 yılındaki ayaklanmadan daha korkunç olmuştur.

⁹⁹ Jerome, in joelem 1,4 (CCSL, 76 B, 108)

¹⁰⁰ Jerome, in Hieremiam, 19, 11 (CCSL, 74, IV, 15:4); in Sophoniam, 1, 15-17 (CCSL) (76 A, 665)

¹⁰¹ Jerome, in Hieremiam, 31,15, VI; 18; in Zachariam 11,5 (CCSL 76 A 1, III, XI, 4,5)

¹⁰² Eusebe, Chroniques pour l’annee 134; Demonstration evangelique, 6, 18

¹⁰³ Poids et Mesures, 14 (P G 43, 260, 261)

¹⁰⁴ Bu kaynaklar için Bak: E.M. Smallwood, The jews under Roman Rule, Leyde, 1976, gözden geçirilmiş yeni yayın 1981, p. 429-467; Yine bak: G. Allon, Histoire des juifs... t.II.op.cit.p. 1-60

Romalılar yönünden Hadrien, alkışlarla imparator olmuştur.¹⁰⁵ Bununla beraber, alışılmış formül olan **“mihiet legionibus bene”** nın unutulması ve sonra, senatoya gönderilmesi bu elde edilen zaferin, ne kadar değerli olduğuna¹⁰⁶ işaret etmektedir. Yahudileri için sonuçlar, Dion Cassius’un¹⁰⁷ da şahadet ettiği gibi daha felaket olmuştur:

“Belli başlı elli kaleleri ve dokuz yüz seksen beş yerleşim yerleri tahrip edilmiştir. Ayrıca, savaşta beş yüz seksen bin insan telef olmuştur. Fakat, açlıktan, hastalıktan, ve prangada ölenlerin sayısı belli değildir. Öyle ki, savaş öncesi haber verildiği gibi, Yahuda çöle dönmüştü. Çünkü Süleyman’ın mezarı yıkılmıştır. Çok sayıda kurt ve sırtlan şehrin sokaklarında uluyorlardı.”

Dion Cassius tarafından verilen rakamlar mubagalı da olsa, Yahudi halkı arasındaki kayıplar önemliydi ve katliamın müellifleri dahil, görenleri derinden etkilemişti.

Jerome’a göre Yahudiler köle olarak satılmışlar ve böyle olanların sayısı o kadar çoktu ki Hebron köle pazarında bir kölenin bedeli bir atın bedelini geçmiyordu.¹⁰⁸

Eusebe ise, Yahudilerin, kökünün kazınmasından mucize ile kurtulduklarında ısrar etmekte ve isyandan sonra, Yahudilerin artık Kudüs’te ikamet etmediklerini ilave etmektedir. Yahudiler bundan sonra, başka milletlerin arasına dağılmışlar ve onların Kudüs’e dönmeleri yasaklanmış, dönenlerinde öldürüleceği ve hatta uzaktan bile Kudüs’ü seyredemeyecekleri ilan edilmiştir.¹⁰⁹

Aynı korku baskısını ve felâketi Kudüs Talmudundan çıkarmak da mümkündür.¹¹⁰

“Romalılar Yahudileri öylesine boğazladılar ki atlar burun deliklerine kadar kanlar içinde kaldılar, mahallelerde kayalardan çıkan kanlar kırk seah ağırlığında idi ve denize akıyordu.

Şöyle deniliyordu: Bir taşın üzerinde üç yüz çocuğun beyinleri bulunmuştu. Yine, üç sepet dolusu, dokuz se’ahlık tefilin bulundu. Bir başka rivayete göre, üç se’ahlık dokuz sepet bulunmuştu.¹¹¹

¹⁰⁵ Romalılar gözüyle isyan: Bak: E. Werner, “The Bar-Kokhba Revolt: The Roman point of view” *Journal of Roman Studies* 89 (1999), p. 76-89

¹⁰⁶ Dion Cassius, *Histoire romaine*, LXIX, 14, 3

¹⁰⁷ *Ibid*

¹⁰⁸ In *Zachariam* XI, 5 (CCL, LXXVI A; p. 851)

¹⁰⁹ Bak: Eusebe, *HE* IV, 6, 3-4; Justin, *Apol* 1,47,6; Dialogue avec Tryphon 16; Tertullien, *Adversus judaeos*, 13. Rabbinik ve patristik kaynaklardaki bu yasak konusunda bak: D. Rokeah, “Remarques sur la Revolt de Bas Kokhba” (heb), *Tarbiz* 35 (1965), p. 122-131

¹¹⁰ Tefilinin sayısı, öldürülen insanların sayısına işaret etmektedir.

¹¹¹ TJ *Ta’aniyot* IV, 8, 69a

Rabban Shim'on ben Gamliel şöyle diyor: Beytar beş yüz okuldan bahsediyor ki, en küçük okulun, beş yüz öğrencisi vardı. "Yine o, hep şöyle diyordu: Şayet düşmanlar bizi ansızın yakalamamış olsalardı, onların üzerlerine yazı şişlerimizle düşecek ve onların gözlerini çıkaracaktık."

Fakat günahları nedeniyle Romalılar, kendi aralarında Tora'nın kağıdı içine katlanmışlar ve yanmışlardır.

Pis Hadrien, on sekiz bin karelik Tiberiade'dan Sepphoris'e kadar büyük bir üzüm bağı vardı. Beytar halkının cesetlerinden yapılmış bir çitle bağ çevrilmişti. Çitin boyu, bir insan boyunda idi. Hadrien, onların cesetlerini mezara koyarak bir başka kral gelinceye kadar, onların gömülmemesini emretmişti."

Son isyancılar Beytar'da kuşatılmışlardı. (Baytar, Kudüs'ün 11 km güney-batısındadır.) Böylece Romalılar, 135 yılında isyanı tamamen bastırmışlardı. Yahuda çölündeki **"Ein Gedi"** mağaralaralarına sığınan isyancılara gelince, açlıktan kurumuşlar ve Romalılar tarafından katledilmişlerdi. Bar Koseba isyanının bastırılmasıyla birlikte, Yahudilerin, Romalıların baskısından kurtulma ümitleri tamamen kaybolmuştu. Yas o kadar büyük olmuştu ki şöyle dile getirilmişti:¹¹²

"Atalarımızın üzerine beş betbahtlık çökmüştü. Önce, onlar mezara gömülmediler. İlk mabed yıkılmıştı. İkinci mabed de yıkıldı. Baytar ormanlığı elden gitti. Kudüs kökünden kazındı."

Beytar'ın düşmesi, isyanın başarısızlığını belirlemiş ve Yahudiler için, Süleyman mabedinin tahribi gibi tarihlerinin en büyük felaketlerinden biri olmuştur. Artık Yahudiler, politik bağımsızlık ümitlerini kaybetmişlerdi. Bu başarısızlıktan sonra Yahudilerin halet-i ruhiyelerini özetleyen bir risale şöyle yazmaktadır: **"Tanrı, başka milletlere karşı bir daha isyan etmemek için, İsrail milletine söz verdi."**¹¹³

8- Sonuç

Bütün bunlara göre, sonuç olarak birkaç işaretle bulunabiliriz:

1- Filistin'in dışında, 132 yılındaki isyanın şefi, Bar Kokhba takma adı ile tanınmaktadır. Bunun için Babil Talmudunda ve Patristik edebiyatta bu isimle işaret edilmiştir. Sadece Kudüs Talmudu, onun gerçek ismi olan Bar Koseba'yı muhafaza etmiştir. Wadi Murabba'at da bulunan belgelerde bunu doğrulamaktadır. Arkeolojik bulgulara rağmen konusunda ısrar etmek uygundur. Çağımızın bilginlerinin bir çoğu Bar Koseba ismini değil, Bar Kokhba ismini kullanmaya devam etmektedirler.

¹¹² M Ta'anit IV, 6

¹¹³ Bak: TB Ketubbot 11a

2- Hiçbir Talmud ve Patristik kaynak, Bar Koseba'nın Mesih olduğunu tasdiğe imkan vermemektedir. Diğer yandan, bizim araştırmamız, genel olarak bizi, Mesih figürünün Bar Koseba veya ikinci Mabed döneminin sonunda, hatta Talmud döneminde, Davud nesli ile alakasının olmadığı sonucuna götürmektedir. Bu sonuç, Yahûdi, Yeni Ahit ve Patristik kaynaklardan çıkmaktadır. Rabbinik edebiyatta ben David veya Mashiah ben David, kurtarıcıyı yani Davud soyuna bağlı olmayan bir kurtarıcıyı belirtmektedir. Ancak, Orta-Çağ'dan itibaren Bar Koseba figürü bir kraliyet veya Davud soyuna bağlanmıştır.

3- Bar Koseba'nın çağdaşı olan nadir Hristiyanlardan biri olan Justin'deki küçük bir pasaj, Bar Koseba isyanının 132-135 yıllarında olduğunu zikrederken, Patristik Edebiyat, ikinci Yahudi savaşını dördüncü yüzyıl olarak tarihlemektedir. Genel tarzda Patristik kaynaklar bir taraftan, bu savaş, anti-judaik bir polemik olarak kullanırken, diğer taraftan, Hristiyanların Roma imparatorluğuna olan bağlılıkları için bir delil olarak kullanmaktadırlar.

Kilise babaları, Hristiyanların bu savaşa iştiraklerinin reddi ve Bar Koseba'nın onlara verdiği cezalar konusunda ısrar etmektedirler. Fakat isyan şefinin arşivleri, bu talihin, Justin'in dediği gibi, sadece Hristiyanlara mahsus olmadığını göstermektedir. Bar Koseba, kendisine itaat etmeyen destek vermeyen ve ordusuna katılmayan Yahudilere, oldukça sert ve hatta gaddarca davranmıştır. Eusebe'in dediği gibi, müeyyidelerin sebebi, milli ve askeri idi...

4- Diğer yandan, Bar Koseba'nın ordusunda rol üstlenmesi arzusu, milâdi II. Yüzyılda, Musevi-Hristiyanlarla-Yahudiler arasındaki ilişkiler, belirleyicidir: a) Musevi-Hristiyanlar-Yahudi sa yılmışlar ve Bar Koseba onların savaşa iştiraklerini istemişti. b) 132 yılında iki cemaat arasındaki ayırım, henüz tesis edilmemişti. Bu ayırım, Bar Koseba döneminden sonra ve beklide **"Sinod de Yabne"**den sonradır.

5- Talmud kaynakları ve Roma kaynakları, **Aelia Capitolina'nın** yapılmasını Yahudilerin Romalılara karşı ikinci savaşının asıl sebebi olarak görmektedirler. Bu konuda onların şهادetleri, birini diğerinin sonucu olarak takdim eden patristik kaynaklarla uyum içindedir.

Kilise Babaları, isyanın sebebinden bahsetmiyorlar ve kutsal şehrin (Kudüs'ün) ebediyen yıkılmasını mukadder kılan Tanrısal iradeye karşı Yahudilerin isyanını takdimle yetiniyorlar. Hadrien'in sünnet konusundaki kararından söz etmiyorlar. Halbuki, Kudüs'ün tahribi, mabed tepesi üzerinde putperest tapınağının inşası, isyanın sonuçları olarak takdim edilmiş ve böylece, Yahudiler, İsa'yı takip etmedikleri için cezalandırılmış olduklarını zikrediyorlar.

İsyanın başarısızlığı Kudüs kilisesinin bir dönemeç noktası olduğunu belirtmekte ve M.S. 135 yılından sonra bir daha Yahudi kökenli piskoposların Kudüs kilisesinin başına atanmadığını ve putperestlikten gelen din adamlarının atandığını ortaya koymaktadır.

6- Patristik edebiyatın aksine, Ortaçağ kronikleri, isyanı, anti-yahûdi¹¹⁴ bir delil olarak kullanmıyorlar. Bu metinlerde, aşağıdaki olaylar yer almaktadır: Yahudi isyanının bastırılması, Kudüs'ün tahribi ve Aelia Capitolina sitesinin inşası (Kudüs mabedinin yerine, Romalı kahramanın ismini taşıyan) Bu olaylar, Roma imparatorluğunun ve Constantin'in tarihi kroniklerinde yazılmıştır.

Kaynaklar

- 1- M.D.Herr. L'Histoire dans la Pensee des Sages.(heb),in Sixth World Conress of Jewish Studies in Jerusalem, t.Jerusalem,t.III,1976,
- 2- D.Goodblatt, Toward the Rehabilitation of the Talmudic History, in.B.M.Bokser (ed).History of Judais:The next ten Years,Chico,1980.
- 3- J.Neusner, The talmud as of History in the 1978 Alan Bronfman Lecture, Quebec,1979
- 4- L.Jacos, Historical thinking in the pos-talmudic halakha, in A.Rapport-Albert(ed),Essays in Jewish Historiografy,Atlanta,1991.
- 5- D.Boyarin, L'Histoire vue par les sages dans la Literature rabbinique(heb),in sh.Friedman,(ed),Saul Liberman memorial volume,New york-jerusalem,1993.
- 6- Les Fragments historique dans la literature talmudique et la recherche actuelle(heb),in the Fifth World Congress of Jewish studies in Jerusalem,part B.Jerusalem 1982.
- 7- E.J.Bikerman, the Jewish historian demetri0s in studi in jewish and christian history,t.III.Leyde,1980
- 8- F.PERLES, Geschichts philosophishe gedanken im rabbinischen schrifttum.t.vi,Der Morgen,1930
- 9- N.N.Glatzer, Untersuchungen zur Geschichtslehre der Tannaiten, Berlin,1933
- 10-S.Yevin, la guerre de Bar Kokhba(heb),Jerusalem,1952.
- 11-Y.Yadin,Bar Kokhba the discovery of the legendary hero of the last jewish revoltagainst imperiale rome.Londres,1971
- 12-S.j.Fitzmyr,The Bar kokhba revolt in Saint mary's theology studies,1,New York,1962
- 13-B.İsaac, the revolt of bar-Kokhva as described by dio and other revolts against the romans in greek and Latin literature(heb),in A.Oppenheimer,U.rapport (ed),the Bar-Kohva Revolt:A new Approach,Jerusalem, 1984

¹¹⁴ R. Fishman Dukır" The Second Temple period in Byzantin chronicles,Byzantion 47 (1977), p. 126-156; ID, "The Bar-Kokhva Rebellion in Christian Sources" (heb), in the Bar-Kokhva Revolt...op.cit.p. 236

14-P.Benoit, J.T.Milik, R. De Vaux,(ed)Les Grottes des Muraba'at, Discoveries in the Judaeen Desert II. Oxford, 1961.

15-Y.Yadin, Les Grottes du desert de judee(heb),t.1,Jerusalem,1961.

16-Rabad, Sefer ha-kabalah, Seder ha-hakhamim we-qarot ha-yamim,partie 1,ed.A.Neubauer,Oxford,1887.

17-İ.Bartal-İ.Gafni (ed),Sexuality and the family in History, Jerusalem,1998

18-J.Liver, Histoire de la lignee Davidique (heb),Jerusalem, 1959.

19-İ.H.Weis, dor,dor we-doresevhaw,Jerusalem, Tel aviv,1964

20-H.Graetz, Geschicht der juden,t.II.Leipzig,1897-1911.

21-M.E.Boismard,Synopse des quatre Evangile,Paris,1972.

22-D.Rokeah,L2image des Juifs dans les Oeuvres de Justin, Meliton, origene et tertulien(heb),in S.almog(ed).Antisemitisme through the age, Jerusalem,1980.

23-R.Fishman duker, the second temple period in Byzantin chronicles, Byzantion 47(1977)